מאות ממתינים ל„אור ירוק" — להתיישב במעלה־האדומים

נוף־קדומים קרה: מבט מאזור מעלה־האדומים — בימת חזון העיר החדשה.

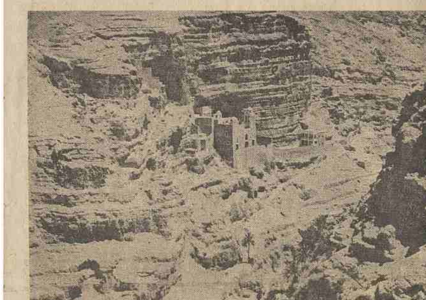

המנזר בואדי־קלט: מעיינות הנובעים באפיק הוואדי יספקו את תצרוכת המים של יישוב התחלתי.

מאת אהרון דולב

במקום הזה, לפני שבע שנים, נבלם טור ירדני משוריין, בעיצומה של דהרתו ירושלימה, ומיתחמים ירדניים מבוצרים נוטשו במנוסת בהלה. מעלה־האדומים.

האמנם ינהמו כאן מערבלי בטון בעתיד הנראה לעין, והחפורים יגרסו בסלע, בתים משפחתיים קטנים יבצבצו בנוף־קדומים הניבט אל בקעת ים־המלח? היכון כאן מישלט עירוני, פרבר מזרחי לבירה?

ימים יגידו.

„הכל תלוי בממשלת ישראל", אומר „מיילדו" של רעיון ההתיישבות החדשה במעלה־האדומים, גבר בן 68, מוותיקי מפקדי ה„הגנה" בירושלים, יצחק אברהמי: „יותר ממאה וחמישים משפחות כבר יושבות בהמתנה דרוכה, יותר משנתיים. כאשר יתקבל האישור הממשלתי, יצטרפו אלינו מאות מתיישבים נוספים".

וידויו של מפ"מניק

ליצחק אברהמי ברי היה מלכתחילה, כי חזון העיר החדשה במעלה־האדומים מחייב גיבוי פוליטי, לשם השגת החלטה מדינית. בעוד רישום המועמדים התנהל על בסיס א־פוליטי ובלתי־מפלגתי, העביר אברהמי את נקודת־הכובד אל המישור הפוליטי, בסיועם הפעיל של שניים מחבריו ל„חוג הרעיוני על־שם בן־גוריון" במפלגת העבודה:

יוסף לינדר, בן 60, חקלאי ממוצא־עליה, מורה לביולוגיה וחקלאות, ומפקד ה„הגנה" בירושלים; ואהרון בר־צילא, בן 50, מנהל המחלקה לשכונות במועצת פועלי ירושלים, לשעבר מזכיר מפא"י במחוז הנגב ואחראי לארגון והסברה במפלגת העבודה בירושלים.

אומר לינדר, ממייסדי קיבוץ השומר הצעיר יד־מרדכי: „רעיון העיר במעלה האדומים החל לקרום עור במסגרת החוג ע"ש בן־גוריון. אני עצמי עדיין מחשיב עצמי כאיש הקיבוץ הארצי, ואינני רואה סתירה בין הדברים. עד לפני שנתיים הייתי רשום כחבר מפ"ם, כאשר נתגלעה הסתירה. שיר מסויים של פדואה טוקאן, שבו פייטה המשוררת משכם, איך היתה מוכנה לאכול כבד של חייל ישראלי, לא מצא חן בעיני. כאשר הופיע אותה עת מאמר ב„על המשמר" „זומנה הדמיוני של פדואה טוקאן", מאת דליה שחורי, והמאמר מצא צידוק פסיכולוגי לרעיון הקאניבאלי שבשיר — החלו החיכוכים שלי עם המפלגה.

חדלתי מפעילות והתחלתי להתקרב אל אנשי „החוג לשלמות הארץ" במפלגת העבודה, שממנו צמח אחר־כך „החוג הרעיוני ע"ש בן־גוריון". אינני רואה סתירה בין ההכרח החלוצי ליישב את ארץ ישראל לכל חלקיה, לבין השקפת עולמי הציונית־סוציאליסטית. כך, מתוך הכרת ערך ההגשמה העצמית־חלוצית עדיין נשארתי מפ"מניק, השואף ומאמין, שבמעלה האדומים צריכה לקום עיר עברית".

מספר אהרון בר־צילא: „בשעתו חששנו, שחברים רבים בחוג יעברו לגח"ל, והחלטנו ללכד גוש רחב ככל האפשר סביב נושא ההתנחלות. רצינו למנוע, שכל הדוגל במקסימאליזם ציוני חלוצי, יברח לגח"ל. לא השיקול הפוליטי הצר הוא שהטריד אותנו. החישוב שלנו היה פראגמאטי־תועלתי: האמנו, כי תנועת התנחלות גדולה אי־אפשר יהיה להרים במסגרת הליכוד, וכי ניתן להגיע לתוצאות מעשיות טובות יותר בתוך שורות מפלגת העבודה.

„כאשר הופיע ספרו של לובה אליאב, „ארץ הצבי", שבו תואר חזונו על ארץ־ישראל נחמדה, המתפתחת לגובה ברבי־קומות — חשבנו, שיש לגבש קו נגדי משלנו, כריאקציה לתפיסה הנאת: העמדנו את רעיון „עם ואדמתו" כנגד רבי־הקומות. אמרנו, שהרגשת מולדת קשורה בחוש הטבור לאדמה, לקרקע, וצריך להציע אופציות להתיישבות חצי־עירונית בשטחים, עם משקי־עזר ליד הבית. מכאן החוט המקשר למעלה־האדומים".

חדורים אהבת מולדת

עוד לפני שנתיים הובא רעיון ההתיישבות במעלה־האדומים לפני החוג לשלמות הארץ (אחר־כך — ע"ש בן־גוריון). מיד אחרי כן נערך בירושלים כנס המליאה הראשון לציון ייסודה של קבוצת המתיישבים־בכוח.

בכנס זה נבחר ועד בן שבעה חברים, לרבות מרכז צעיר, אלי רז מירושלים. במשך שנתיים, בקירוב, הצטמצמה פעילות הוועד לשמיעת דו"חות מפי שלושת „פטרוניו הפוליטיים", על פגישות ודיונים, שקיימו במישור המדיני.

דרכו של מרכז ועד־המתיישבים, אלי רז — בן 28, יליד עיראק, עלה לישראל בהיותו ילד בן ארבע — אל חזון העיר במעלה־האדומים, החלה עוד במסגרת הצבא. כאשר אחר תקופת שרות בחיל־הים, הועבר ליחידה באזורי הממשל הצבאי. ביחידה זו פוגש אלי ומתיידד עם בני ההתיישבות הוותיקה, מנהלל, רמת־ישי ויסוד־המעלה.

„חבר'ה חדורים הכרה ואהבת מולדת. הם גילמו בעיני את הערכים היפים של ארץ־ישראל הישנה. קניתי מהם, אולי זה נשמע נוסטאלגי, אבל זה היה — ונשאר — יפה בעיני".

אלי רז, כיום אב לבן ושני „בדרך", מתגורר מאז נישואיו בדירת „פארטר" צרה, בשכונת הקטמונים בירושלים, ומתנסה זה שנים אחדות בבעיית הדיור, המציקה לאלפי זוגות צעירים: „גם מכאן הקשר למעלה־האדומים", מרמז אלי והדברים מובנים מאליהם.

אבל נחזור לעניין „הערכים". אלי רז אומר, שהוא מאמין בשלושה דברים — בערכים חיוביים, באדם ומעשיו ובמטרות כלל־לאומיות וכלל־אנושיות: „אינני נמנה עם אנשי ארץ ישראל השלמה ואינני נמנה עם מתנגדיהם, אשר לארץ ישראל כערך בחיינו, קורים לנו היום דברים מוזרים וקשים. קח אותי, למשל. מצד אחד חונכתי על משמעותו וחשיבותו של ערך ההתיישבות בספר. מצד שני, יותר ויותר מנהיגים וסתם אנשים באים ואומרים היום, שהליכתך להתיישבות בספר זה או אחר, כמוה כעיכוב הגאולה, והופכים אותך כלם לשלום. מבלבלים את עשתונותיך. השקפתך המגובשת מתחילה להתפורר ואתה מאבד את האחיזה בעולם הערכים שלך".

ביריחו, במסגרת השרות ביחידה, מתגבשות השיחות עם חבריו לכלל מסקנות מעשיות: התיישבות ביריחו. בן נהלל מדבר על העברת משפחתו מן המושב ליריחו, ואלי משתעשע ברעיון פיתוח ענף תיירות־חורף לתושבי ירושלים. תוך כדי שיחות עם עובדי הממשל, מתלבנת בעייה המציקה לרבים: הריחוק מן הבית, הנגזר עליהם מחמת תפקידיהם, וכן מצוקת הדיור המשותפת לאנשי שרות צעירים רבים.

„פליטי דיור" יהודיים

אותה עת פוגש אלי ביצחק אברהמי, אז עובד בממשל בכיר. אברהמי, המרכז את נושא שיקום הפליטים באזורי הממשל, ודואג לפתרונות התיישבותיים בשביל יושבי המחנות, מחזק את שאיפתם של אלי וחבריו: מדוע לא נחיל את עקרון ההתיישבות, בשטחי הממשל גם על „פליטי דיור" יהודיים?

אלי נוטל על עצמו את המשימה לאתר, לרכז ולרשום את המועמדים־בכוח להתיישבות באיזור יריחו:

„ללא כל התחייבות משום צד. מן ההתחלה היה ברור לנו, כי לא נלך להתנחלות פרטיזאנית, בלי אישור ממשלתי, יש להימנע מכל צורה של התחייבות. היה זה גלגול רעיון, מעין סקר דעת־קהל, יותר מאשר רישום מתיישבים".

„דעת־הקהל" נתגלתה כנלהבת. תוך ימים ספורים מנתה הרשימה השמית יותר מ־150 משפחות — חתך מלא של שכבות החברה הישראלית: חילונים ודתיים, בעלי תארים אקדמאים ובעלי־מלאכה, פרופסורים ופועלים פשוטים. את רעיון ההתיישבות במעלה־האדומים [illegible] בקבוצה יצחק אברהמי, כמעט מן ההתחלה.

בתוך „תכנית אלון"

מנמק אברהמי: „האיזור מוכר לי עוד משנת 1927, כאשר נשלחתי כעובד דואר־טלפונים למתוח קו מחאן אל־אחמר לנבי־מוסא. חמישה חודשים ישבנו שם. השתכרנו 10 גרוש ליום. עבדנו מ־5 בבוקר עד אחת בצהריים, ואז היינו יורדים לוואדי קלט, לאכול, להתרחץ ולשתות ממימיו. וואדי קלט צץ בי בקשר להקמת ישוב באזור, כי יש בו כמויות מים המספיקות לקיום ישוב התחלתי. מעלה־האדומים מצוי במרחק 20 דקות נסיעה מירושלים. האיזור כולו, בהיות ריק מתושבים, מתאים להקמת התיישבות חדשה, ובשל תנאיו הטופוגראפיים והגיאוגרפיים, עשוי מעלה־האדומים, לכשייושב, לחלוש כמישלט על האזור כולו — מגב ההר לכיוון הירדן וים־המלח".

נופי הציה הקרויים „מעלה האדומים" — כשם חזון ההתיישבות החצי־עירונית שעתיד לקום בין ירושלים ליריחו — נכללו בשעתו ב„תכנית אלון". השר ישראל גלילי ביקר במעלה־האדומים בתחילת 1973 בתוקף תפקידו כיו"ר ועדת השרים לענייני שטחים, והשמועה אמרה אז, כי לביקור היתה מגמה פוליטית.

גם הוגה „תכנית אלון" חשב על מעלה־האדומים, כחלק בלתי־נפרד של תפיסה מדינית שלמה, שיועדה לכונן „מרחב־עורף" לירושלים, ויש אשר שניים מנדבכיו — קריית־ארבע בחברון ויישובי בקעת־הירדן — כבר החלו לקרום עור.

על־פי אותה תכנית ישנה — שעתה מבקשת קבוצת מתיישבים להוציאה מן הגניזה ולפרשה מחדש — נועדה העיר החדשה במעלה־האדומים להתקרא יריחו עילית, ולשכון כ־10 קילומטרים מיריחו שתחתיה, וכ־19 ק"מ מירושלים שמעליה.

בנתיב תנ"כי

הדרך המובילה מירושלים למעלה־האדומים וליריחו, מתפתלת כיום בין אותו נתיב תנ"כי, שסימן בימי קדם את גבולם של שבטי יהודה ובנימין, ואיזכורו מופיע הן במקרא והן בברית החדשה ובמקורות יהודיים רבים, לרבות כתוביהם של עולי־רגל מכל התקופות.

בימי המנדאט נסלל הנתיב והיה לכביש־הרים צר ומתעקל. בהיותו ציר־תנועה ראשי בין רבת־עמון לירושלים, השקיעה ירדן הון רב בהרחבתו. עבודות שיפור הכביש נסתיימו זמן קצר לפני פרוץ מלחמת ששת־הימים.

אל משאת־נפשם של מתיישבי מעלה־האדומים מובילה דרך צדדית הנוטשת את הכביש הראשי, ובמרחק כשלושה קילומטרים ממנו מגיעה אל אתר קדום חורבת האן אל־אחמר — „האכסניה האדומה" — שבו שרדו חורבות מינזר מהמאה ה־5.

המעלה הגדול מכונה „האדומים" בשל גוון סלעיו. לערביי האיזור גירסה אגדית משלהם, שלפיה מכונה המעלה „טלעת א־דם" — „מעלה הדם" — משום שסלעיו האדימו מדמם של עוברי־אורח, שנרצחו בידי שודדי־דרכים.

בראש המעלה בניין־אבן, מוקף חומה, הקרוי חאן־חתרורי, ובפי הנוצרים — „מלון השומרוני הטוב", לזכר אותו שומרוני יהוא, שהציל עובר־אורח מידי שודדים והובילו למיפלט באכסניה, שהתנוססה — לפי המסורת — בראש המעלה, במקום שבו שרד עד היום מיבנה האן־חתרורי.

איזור ריק מתושבים

במורה יורדת הדרך לכיוון ים־המלח, ומוליכה אל הדרך הרומית, העוברת לאורך ואדי קלט וקצה במבואות יריחו. מעיינות ואדי קלט נועדים לספק את תצרוכת המים של מתנחלי מעלה־האדומים בשלבי ההתיישבות הראשונים. כיום נשאבים מי המעיינות ונשלחים לרמאללה, לפרברי ירושלים המזרחית, ובחלקם משמשים להשקיית בקעת יריחו.

אלי רז מציין את חשיבות קירבתו של המקום לעורף הכלכלי הרחב — ירושלים — ולמקורות תעסוקה עורפיים; את האקלים הממוזג השורר — חורף וקיץ — בגבול הים והמדבר; קרקע חקלאית ראויה לעיבוד משתרעת בראדיוס של עשרה קילומטרים מחאן אל־אחמר, והואיל והכוונה היא להקים מעין פרבר עירוני חצי־חקלאי, עם בתים משפחתיים, מוקפי גינות ומשקי־עזר — מציע מעלה־האדומים מכל הדרוש: גם בעלי המצפון הרגיש בקרב המתיישבים", אומר אלי רז, „לא יסבלו מנקיפות, כי הקרקע היא בבעלות מינהל מקרקעי ישראל והאזור כולו ריק מתושבים".

ומצד שני, הרעיון המלכד את חברי הקבוצה: „איש מאתנו אינו רוצה בהחזרת ירושלים המזרחית, ו[illegible] משוכנעים, כי לא די בהצהרות מילוליות. יש לקבוע עובדות בשטח, ועובדות פירושן התיישבות. לרבים מאתנו לא איכפת, שערבים חיים. אם יהיו הסדרים ויבוא שלום, נמצא עצמנו מתגוררים בעיר־ספר, בינתיים נבטיח את שלמותה של ירושלים. כי עם הקמת עיר חדשה במעלה־האדומים, יעבור מיקוד הזיקה מירושלים נוסף אל מעלה־האדומים. כבר היו דברים מעולם. חזון מעלה־האדומים ניתן להגשמה ללא בעיות יתרות, כי מעבר תושביו מירושלים אל בתי העיר החדשה אינו מחייב הינתקותם של המפרנסים ממקורות התעסוקה שלהם, ושל הילדים מבתי־הספר הירושלמיים. והתהליך האיטי של בניית אוכלוסייה חדשה בעורף המזרחי של הבירה יכול להתנהל ללא תקלות.

צביון לא־פוליטי

היות והסקר נערך בימי הפירסומים סביב „גירוש הבדואים" משטחי העיר ימית, התנהל הרישום ללא פירסום, בשקט: „לא רצינו, שיתעוררו ויכוחים סביב תכנית ההתיישבות כבר בשלבית התיאורטיים".

מתוך הנרשמים העיד על צביון בלתי־פוליטי משותף לכלל המועמדים. כשהמכנה המשותף הוא — הגשמת שאיפה אישית להקים בית משפחתי בהתיישבות חדשה.

„השתדלתי", מספר אלי רז, „לקלוט עובדי שירותים ובעלי־מלאכה, כדי לענות על צרכיו האלמנטאריים של מקום יישוב חדש. בכנס הראשון הוסברו שלבי מימוש הרעיון: גיוס המוכנה והכחה, עד להשגת החלטה ממשלתית ואישור: „אני סבור, שהחלום שלי מאפיין את שאיפתם של מרבית מועמדינו", אומר אלי אז. „שלכל אחד תהיה פינה, עם דונאם אדמה ליד הבית, שאוכל לקום בארבע בבוקר ולהשקות את הפרחים והירקות, ושלילדים יהיה מקום לשחק הרחק מזוהמת העיר ושאונה. לא היינו רוצים בוועדת מיון וקבלה קפדנית, בדומה לעיר, כדי שכל מי שיבוא וירצה בית קטן עם משק־עזר ליד הבית, כדי להיחלץ ממצוקת הדיור בירושלים, יוכל למצוא את מבוקשו אצלנו".

מתוך משפחות המועמדים לשכבותיהן החברתיות ועיסוקיהן המקצועיות, מתווה מידגם תפקודי מושלם של אוכלוסיית עיר במהדורה מוקטנת. על־כן מעידה הרשימה החלקית דלהלן:

חתך של אוכלוסיה

יוסף עמרם, בן 31, ברזלן מירושלים;

דוד תורג'מאן, בן 32, שרברב מירושלים;

שמחה טוויג, בת 24, תופרת בחיפה;

שלום נתרי, בן 38, מלצר במלון „הולילנד", ירושלים;

יצחק פרטוש, בן 44, שוטר, רס"ל לתפקידים מיוחדים במשטרת ירושלים;

רבקה פרטוש, בת 32, חובשת מאילת;

אביגדור יוסיפון, בן 62, חקלאי במושב רמת־ישי;

משה עברי, בן 43, סנדלר מחולון;

חיים ליברמן, בן 31, משפטן, עורך־דין בירושלים;

יאיר קיבץ, בן 31, [illegible] במשרד הבטחון;

נחום אברהמי, בן 38 (בנו של יצחק אברהמי), דיפלומאט, איש שירות החוץ, נספח בשגרירות ישראל בשטוקהולם;

אשר פגי, בן 44, משפטן, סגן פרקליט מחוז ירושלים;

רפאל לן, בן 31, מהנדס אלקטרוניקה מפתח־תקווה;

אהרון פאול, בן 39, גיאולוג, מירושלים;

ד"ר אהרון כפיר, בן 40, מרצה באוניברסיטת חיפה;

ד"ר משה שני, בן 40, מרצה בחוג למינהל ציבורי באוניברסיטה העברית בירושלים, חבר מוסד ואן־ליר;

איש צבא־קבע;

אברהם שביב, בן 39, כימאי מירושלים;

יצחק שגב, בן 40, מושל רצועת־עזה;

אריה פרידמן, בן 28, פסיכולוג במטה הארצי של משטרת ישראל, ירושלים;

„אין התנגדות עקרונית"

אלחנן ינאי, בן 30, מתורגמן במשרד הקליטה בירושלים;

סגן־אלוף זאב בלוך, בן 42, איש צבא־קבע, מושל יריחו, חבר קיבוץ נחשון;

בת־שבע אמסלם, בת 21, ספרנית ומורה מחיפה;

וכן גננות, מורים, ספרים, סוחרים, חייטים, פקידים, מנהלי־חשבונות וסטודנטים. „חתך שלם של אוכלוסיה", מסכם אלי רז, „ממתין לדובר הממשלה".

מספרים „הפטרונים הפוליטיים" של קבוצת המתיישבים: „פגישות אחדות התקיימו עם השר גלילי, ויכולנו למסור לאנשי הוועד, שיש יחס חיובי מצידו. גלילי הביע אהדה והערכה, אבל אמר, שאינו יכול להתחייב. הפגישה האחרונה התקיימה לפני מספר חודשים, ובה נאמר לנו, בפעם הראשונה, כי אין כל התנגדות עקרונית ליישוב המקום".

לינדר: „זה הרגיע אותנו. כבר התחלנו לחשוש, שהממשלה החליטה להשאיר את כל הדרך, מגשרי הירדן לירושלים, פנויה, כדי שהוסיין לא יצטרך לעבור דרך יישוב יהודי ולא ייפגעו רגשותיו".

בר־צילא: „גלילי הוסיף, אמנם, כי הקושי הוא תקציבי ויש סדר עדיפויות. הוא אמר, שהגולן קודם ופיתחת־רפיח קודמת. הובהר לנו, שמעלה־האדומים מוצב במקום האחרון. בינתיים נתקיימה עוד פגישת־ביניים מהירה, וגלילי הבטיח להפגש בשבוע הבא לדיון בנושא מעלה־האדומים".

לינדר: „עד שיוכרע העניין בדרג הממשלתי, הייתי רוצה להתריע מפני תכנית נואלת של עיריית ירושלים, הקשורה במעלה־האדומים ואשר עליה נודע לי כמעט במקרה, מפי איש מינהל מקרקעי ישראל, בשעת סיור בשטחי מעלה־האדומים. מסתבר, שהעיריה מתכוונת להעביר מירושלים למעלה־האדומים את בתי החרושת המזהמים, ולהקים שם אזור תעשיה, עם מפעל לזיקוק מי־שפכים ומפעל נוסף לקירור [illegible] שאר המפעלים. ברור, שאם תקום ותהיה תכנית זו — ייסתם הגולל על חזון העיר במעלה־האדומים".

בר־צילא: „ברור, כי ברגע שתתקבל החלטת ועדת השרים, שהשטח מיועד להתיישבות, תצטרך העיריה למשוך ידיה מהמקום".

לינדר: „אם להגדיר את התכלית המעשית של הרעיון, השאיפה היא להגיע לישוב חצי־עירוני למאות משפחות, למרות שהרישום נעשה בשקט, הלחץ עצום. אני בטוח, שכאשר יהיה בידינו אישור ממשלתי, ונפרסם מודעה, נגיע ללא קושי לאלף משפחות, לאנשים לוחץ, רבים הביעו משאלה לעלות על השטחים גם במסגרת של מחנה ארעי, בבתים טרומיים, או בכל צורת מגורים זמנית. עיקר העיקרים הוא זירוז האישור הממשלתי, כדי שאפשר יהיה להציב היאחזות ולקבוע עובדות".